

І. В. РАДЧЕНЯ

аспірант

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ
ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

У статті проаналізовано підходи вчених до розкриття сутності особистісного потенціалу, значення терміна “потенціал” та його походження. Використано такі методи дослідження, як аналіз, синтез та порівняння. У результаті узагальнення інформації зроблено такі висновки: поняття “потенціал” має загальнонауковий характер, і наразі його застосовують у багатьох галузях знань, він увійшов до понятійного апарату багатьох наук. Визначено, що головна особливість цього терміна полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінювання можливостей системи. Акцентовано на тому, що потенціал особистості має об’єктивну спрямованість залежно від потреб особистості та ціннісних орієнтацій і реалізується в діяльності. Зазначено, що теоретична значущість і недостатня практична розробленість теми відкривають перспективи для подальшого її дослідження.

Ключові слова: потенціал, поняття, сутність, теоретичний аналіз, особистість, підходи, походження, визначення.

Становлення й розвиток особистості – це спрямовані процеси, які мають свої просторові й часові характеристики, джерела та рушійні сили. Ці процеси вимагають певного забезпечення, створення сприятливих умов для їх ефективною та оптимальною реалізацією. У зв’язку з цим постає проблема визначення передумов для розвитку особистості, яку представники психологічної та педагогічної науки найчастіше пов’язують із характеристиками внутрішнього потенціалу особистості як провідного чинника розвитку. Саме тому тема дослідження є актуальною з науково-педагогічного погляду.

Проблему особистісного потенціалу широко розглядають у філософії, психології, педагогіці та інших науках. Психолого-педагогічні аспекти особистісного потенціалу, його складових і можливостей продуктивного розвитку представлено в працях І. Беха, Л. Виготського, Н. Лейтеса, В. Семиченко, О. Яковлевої та ін. Використанню можливостей професійної підготовки у вищому навчальному закладі у формуванні особистості майбутнього фахівця присвячено праці В. Гриньової, В. Євдокимова, Л. Ткаченко та ін. Аналіз наукових джерел засвідчив, що, незважаючи на значну кількість публікацій і монографій, дослідження проблеми особистісного потенціалу не можна вважати завершеним. Воно потребує подальшого вивчення та розвитку.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити основні підходи до визначення суті поняття “особистісний потенціал”.

Термін “потенціал” походить від латинського слова “potential”, що означає “сила”, “міць”, “потужність”, “здатність”, “приховані можливості”, “спроможність бути”. Словник іншомовних слів трактує поняття “потен-

ціал” як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил тощо, що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері [2, с. 440]. У Великому тлумачному словнику української мови потенціал, крім вищенаведеного значення, визначено як запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили якої-небудь діяльності, що можуть виявлятися за певних умов [3, с. 902]. Зрозуміло, що такі визначення поняття “потенціал” є надто широкими й розмитими для використання в дослідженнях, хоча й висвітлюють певні особливості такого поняття. Тракткування ж потенціалу як резерву значно звужує його зміст, адже поняття резерву, на відміну від поняття потенціалу, не передбачає його здатності до розвитку, мобілізаційних можливостей щодо подальшого залучення всіх ресурсів.

Економічний тлумачний словник розглядає потенціал як сукупність наявних засобів, можливостей для діяльності [4, с. 484]. Згідно з визначенням Оксфордського економічного словника, “потенціал – це приховані якості та здібності, які можуть бути вдосконалені та зумовити в майбутньому успіх або корисність” [20, с. 377]. Такі трактування поняття потенціалу, безперечно, виділяють такі його суттєві ознаки, як залежність рівня потенціалу від наявних можливостей і ресурсів, урахування динамічності потенціалу, його здатності до розвитку, а також результативність потенціалу, тобто його спрямованість на досягнення позитивних результатів. Проте ці визначення залишаються неповними й потребують подальшого уточнення.

Найперше термін “потенціал” використовували в точних науках, зокрема фізиці, математиці, хімії, проте згодом він поширився й на педагогічні та філософські науки. Наприклад, в економічній літературі воно стало з’являтися ще в 20-ті рр. ХХ ст. під час розробки проблеми комплексного оцінювання рівня розвитку продуктивних сил. Однак лише в середині 50-х рр. ХХ ст. академік Г. Струмлілін увів поняття економічного потенціалу, а на початку 60-х рр. ХХ ст. академік В. Немчинов запропонував поняття потенціалу розширеного відтворення [12].

Але якщо в радянський період ідея потенціалу проникала в економічну науку переважно шляхом вираження тих чи інших його форм через прості співвідношення найважливіших економічних категорій, то західна наукова думка обрала інший шлях. У 1928 р. Р. Чепмен, досліджуючи розмноження популяцій, запровадив поняття відтворювального (reproductive) потенціалу, яке набуло математичного вираження в теорії стабільного населення А. Лотки. Швейцарський дослідник Л. Герш у 1940 р. використав поняття життєвого потенціалу, яке давало змогу більш глибоко відтворити демографічний потенціал населення тієї чи іншої країни на підставі таблиць середньої тривалості життя. Спираючись на визначення потенційної щільності населення, багато вчених в 60-ті рр. ХХ ст. стали будувати моделі потенціалу продуктивності землі та потенціалу сільськогосподарської системи. У суспільствознавчій літературі в 70–80-ті рр. ХХ ст. поняття “потенціал” почали широко використовувати як узагальнену характеристику ресурсних можливостей у різних галузях діяльності. Зокрема, дослідники стали наголошувати на економічному, виробничому, науково-тех-

нічному, освітньому, аграрному, трудовому, духовному та інших різновидах потенціалів [5, с. 28; 19, с. 275].

Отже, поняття “потенціал” має загальнонауковий характер, наразі його застосовують у багатьох галузях знань – фізиці, біології, географії, демографії, економіці, соціології, педагогіці та інших науках. Головна особливість цього терміна полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінювання можливостей різних систем.

Відтак термін “потенціал” увійшов до понятійного апарату багатьох наук. Поєднуючись із категоріями “можливість” і “дійсність” та поняттями руху, розвитку, становлення, актуалізації, поняття “потенціал” трансформувалося, збагатилося новим змістом і набуло сучасної інтерпретації. У філософії поняття потенціалу пов’язують, насамперед, із категоріями можливості та дійсності, які як модальні характеристики буття відтворюють не тільки ймовірність, тенденцію становлення, а й стали реальність. “Можливість”, виникаючи в межах “дійсності” як одна з її потенцій, репрезентує майбутнє в сьогоденні та, перетворюючись на “дійсність”, породжує нові можливості: такою є діалектика їх взаємного переходу [9, с. 125–126]. Адже потенція – це можливість, яка не діє. Вона здатна стати реальністю за певних умов і за наявності певних ресурсів. Перехід можливості в реальність є процесом актуалізації потенції.

Етимологічний словник пояснює, що прикметник “потенційний” запозичено в XIX ст. із французької мови, де іменник “potentiel” (від лат. *potentialis* – сила, потужність, можливість) є суфіксною похідною від *potens* – той, що “може”. Буквально прикметник “потенційний” перекладають як “може бути” [17, с. 432]. У філософії потенційне розглядають як приховане явище, яке за певних умов може виявитися актуальним [11, с. 18].

Близьким до терміна “потенціал” є поняття ресурсу як засобів, запасів чого-небудь, цінностей, до яких звертаються в разі потреби або можливості. Під ресурсом організму розуміють можливості, джерела активності людського організму [14, с. 499]. Розвиток людини – зумовлений і водночас активний саморегульований процес. Це саморух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, у якому зовнішні обставини, навчання та виховання завжди діють через внутрішні умови – індивідуальний ресурс особистості. Він складається з внутрішніх резервів людини (енергетичних, психофізіологічних можливостей, інтелектуальних, вольових тощо) і потенцій її розвитку. У процесі діяльності відбувається трансформація ресурсу особистості в різні види результатів діяльності (внутрішні та зовнішні). Залежно від особливостей використання індивідуальних ресурсів людини можна отримати різні макроструктури свідомої трудової діяльності [8, с. 79].

Разом із поняттями ресурсу та потенціалу часто використовують споріднене з ними поняття резерву. Під резервом розуміють: 1) запаси, резерви чого-небудь на випадок потреби; 2) людські та матеріальні ресурси; 3) джерело, звідки черпають необхідні нові засоби, сили [14, с. 488]. Термін “резерв” стосовно людини запозичено з теорії надійності, у якій резервування тлумачать як головну умову, засадничий принцип надійності функціонування будь-якої

системи. Як зазначає Г. Суходольський, у процесі реалізації професійних функцій ресурси перетворюються в результати. Тому виробництво результатів повинне врівноважуватися надходженням ресурсів, оскільки “багато особливостей дій і діяльності загалом зумовлено локальним і спільним балансом (або дисбалансом) ресурсів і цілей, а отже, й результатів” [15, с. 78]. Загалом, у науковій літературі розглядають різні види потенціалів особистості – культурний, інтелектуальний, комунікативний, моральний, аксіологічний, творчий, життєвий, управлінський, трудовий та багато інших. Розробляючи концепцію моделі виживання суспільства України, Ю. Саєнко виділяє національний потенціал, визначаючи його як “когерентну єдність духовної, соціальної та матеріальної енергетики народу” [13, с. 238], основними компонентами якого є вольовий, морально-етичний, інтелектуальний і матеріальний потенціали. Конструювання змісту поняття “професійно-культурний потенціал особистості” ґрунтується на родовидових стосунках понять “розвиток особистості”, “становлення особистості” та “потенціал особистості”. На перетині цих понять професійно-культурний потенціал особистості постає як “складне особистісно-діяльнісне утворення, яке відображає сукупність особливих потреб, неактуалізованих можливостей, ціннісних стосунків і привласнених засобів досягнення особистістю інтеграції професійно-культурних якостей, що забезпечує органічну відповідність культурної та професійної складових життєдіяльності індивіда й задає позитивну спрямованість процесу його професійно-культурного становлення” [10, с. 96]. Зазвичай управлінський потенціал розглядають як деяку сукупність властивостей, якостей людини, її здібностей, необхідних для виконання управлінської діяльності. Ще одне поняття, яке часто зустрічається в наукових теоріях управління, – це термін “трудова потенціал”. Це поняття можна розглядати, як мінімум, у двох ракурсах: як статистичний показник і як економічну категорію. Як статистичний показник трудовий потенціал – це значення чисельності трудових ресурсів за певний період. Таке трактування з’явилося в радянській економічній літературі майже одночасно з поняттям “трудова ресурси”, і за багато десятиліть його зміст не змінився. Проте з урахуванням того, що в міжнародних стандартах термін “трудова ресурси” відсутній, виявляється проблематичним застосування й наведеного вище тлумачення трудового потенціалу. Як економічна категорія трудовий потенціал характеризує населення як виробника матеріальних благ на підставі сукупності всіх наявних якостей. Вони визначають його працездатність: здатність і схильність працівника до праці, стан його здоров’я, витривалість, тип нервової системи – тобто все, що відображає психологічний і фізіологічний потенціал разом з обсягом спільних і спеціальних знань, трудових навичок і вмінь, які визначають відповідну кваліфікацію. У цьому випадку трудовий потенціал людини – це якісна оцінка інтелектуальних і фізичних здібностей, а також рівня розвитку самосвідомості та етичних якостей індивіда, що характеризують його трудову діяльність [5, с. 28; 16, с. 75]. З погляду сучасних науковців і філософів розкриття потенціалу особистості залежить від її активності як специфічної самореалізації потенційних можливостей. Визначальні чинники такої активності – здібності, інтереси,

мотиви, цілі діяльності, соціальне оточення, яке може підтримати, а може й відкинути конкретну активність людини. Наприклад, об'єктивний механізм саморозвитку суб'єкта діяльності К. Абульханова та Т. Березіна пов'язують із процесом, у якому людина постійно прагне вийти “за власні межі”, перевершити себе, розкрити свій невичерпний потенціал. Наголошено, що основний потенціал саморозвитку діяльності людини, її стосунків закладено, насамперед, у індивідуальності кожного [1]. У соціально-педагогічному контексті потенціал особистості, на думку В. Ігнатової, – це сутнісна видова характеристика людини, яка є сукупністю природжених і набутих здібностей суб'єкта щодо навколишньої дійсності, які визначають норму його можливого реагування на соціально-педагогічні умови. Потенціал особистості має об'єктивну спрямованість залежно від потреб особистості та ціннісних орієнтацій і реалізується в діяльності [6, с. 7].

З огляду на це, людський потенціал – головна рушійна сила суспільного прогресу. Він формується на підставі тісного впливу та взаємодії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, таких як сім'я, економіка, суспільні стосунки, зв'язки і багато інших. Особливе місце серед цих чинників посідає держава з притаманними їй широкими можливостями й важелями впливу на людину. Цей інститут несе відповідальність щодо створення й підтримки сприятливого соціального клімату, іншими словами, відповідальність за сприятливі умови життєдіяльності людини.

Водночас треба мати на увазі, що сучасні глобалізаційні процеси визначають нові аспекти фахової підготовки майбутніх спеціалістів, яким доведеться працювати в складних умовах взаємопроникнення не тільки наукових знань, передових технологій, а й культур. Тому в глобалізованому суспільстві знайти власне місце й реалізувати свій життєвий потенціал зможе тільки той, хто матиме адекватний власному життєвому потенціалу життєвий старт. Його треба розуміти як “початковий потенціал молоді в суспільному відтворенні, тобто ту культурну традицію й ті матеріальні умови життєдіяльності, які передаються їй попередніми поколіннями і які вона покликана відтворити” [18, с. 178]. У цьому сенсі життєвий старт виявляється успадкованим від батьків або нав'язаним суспільством, соціально-груповим або особистим статусом молоді. Проте потенціал молоді містить не лише результат спадкоємності стартових позицій, а й її власні фізичні та духовні сили, що визначають здатність певної соціально-демографічної групи до самовідтворювання й розвитку.

Висновки. Отже, поняття “потенціал” має загальнонауковий характер, його застосовують у багатьох галузях знань, термін “потенціал” увійшов до понятійного апарату багатьох наук. Головна особливість цього терміна полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінювання можливостей системи. Поєднуючись із категоріями “можливість” і “дійсність” та поняттями руху, розвитку, становлення, актуалізації, поняття “потенціал” трансформувалося, збагатилося новим змістом і набуло сучасної інтерпретації. Потенціал особистості має об'єктивну спрямованість залежно від потреб особистості та ціннісних орієнтацій і реалізується в діяльності. Про-

ведений аналіз не вичерпує окресленої проблеми. Теоретична значущість і недостатня практична розробленість теми відкривають перспективи для подальшого її дослідження.

Список використаної літератури

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Библик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Библик, Г. М. Сюта ; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2002. – 1440 с.
4. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – 672 с.
5. Зущина Г. М. Трудовые ресурсы и трудовой потенциал : учеб. пособ. / Г. М. Зущина, Л. А. Костин. – Москва : МИК, 1996. – 416 с.
6. Игнатова В. В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в образовательном процессе / В. В. Игнатова. – Красноярск : СибГТУ, 1999. – 400 с.
7. Марков В. И. Потенциал личности / В. И. Марков, Ю. В. Синягин // Мир психологии. – Москва, 2000. – № 1. – С. 250–262.
8. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – Москва : Флинта, 1998. – 200 с.
9. Можейко М. А. Возможность и действительность / М. А. Можейко ; [сост. А. А. Грицанов] // Новейший философский словарь. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 700 с.
10. Мухамедвалеева Е. А. Профессионально-культурный потенциал личности студента вуза / Е. А. Мухамедвалеева // Педагогика высшей школы. – Москва, 2007. – № 3. – С. 94–100.
11. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
12. Партин Г. О. Систематизація підходів до визначення сутності поняття “потенціал підприємства” / Г. О. Партин, С. Я. Фаріон // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 2 (14). – С. 76–80.
13. Саєнко Ю. І. Стан суспільства та динаміка його змін / Ю. І. Саєнко ; [за ред. М. О. Шульги] // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – Київ : Ін-т соціології НАН України. – 1999. – 278 с.
14. Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца]. – Київ : Наукова думка, 2000. – 680 с.
15. Суходольский Г. В. Введение в математико-психологическую теорию деятельности / Г. В. Суходольский. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 1998. – 220 с.
16. Труд и социальное развитие : словарь. – Москва : ИНФРА-М, 2001. – 800 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – Москва : Прогресс, 1987. – Т. 3. – 832 с.
18. Чупров В. И. Жизненный старт / В. И. Чупров // Энциклопедия гуманитарных наук. – 2005. – № 2. – С. 177–179.
19. Экономическая энциклопедия / [гл. ред. Л. И. Абалкин]. – Москва : Экономика, 1999. – 300 с.
20. Black J. A Dictionary of Economics / John Black. – 2nd ed. – New York : Oxford University Press, 2003. – 523 p.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2016.

Радченя И. В. Теоретический анализ подходов к раскрытию сущности личностного потенциала

В статье проанализированы подходы ученых к раскрытию сущности личностного потенциала, значение термина “потенциал” и его происхождение. Используются такие методы исследования, как анализ, синтез и сравнение. В результате обобщения информации сделаны следующие выводы: понятие “потенциал” имеет общенаучный характер, и в настоящее время его применяют во многих отраслях знаний, термин “потенциал” вошел в понятийный аппарат многих наук. Обозначено, что главная особенность этого термина заключается в том, что он является интегральной мерой оценивания возможностей системы. Акцентировано на том, что потенциал личности имеет объективную направленность в зависимости от потребностей личности и ценностных ориентаций и реализуется в деятельности. Определено, что теоретическая значимость и недостаточная практическая разработанность темы открывают перспективы для дальнейшего ее исследования.

Ключевые слова: потенциал, понятие, сущность, теоретический анализ, личность, подходы, происхождение, определение.

Radchenya I. Theoretical Analysis of Approaches to Disclosing the Nature of Personal Potential

The article analyzes scientific approaches of revealing the nature of personal potential, the meaning of the term “potential” and its origin. The formation and development of personality is a number of directed processes, which have their own spatial and temporal characteristics, sources and driving forces. These processes require a certain maintenance, creating favourable conditions for their effective implementation. In this regard, the problem of defining preconditions for personal development, which the representatives of the psychological and pedagogical science often associate with the characteristics of the internal potential of the personality as a leading factor in its development. Therefore the topic of our study is presented as an actual scientific and pedagogical problem. Such research methods as analysis, synthesis and comparison were used.

As a result of generalization of information we can draw the following conclusions: originally, the term “potential” was used in the exact Sciences, physics, mathematics, chemistry in particular, but later it broadened upon pedagogical and philosophical Sciences. The concept of “potential” is general scientific in its nature and is currently used in many branches of knowledge. The term “potential” was included into the conceptual apparatus of many Sciences. The main feature of this term is that it is an integral measure of the system’s capabilities. Combined with the categories of “possibility” and “reality” and the concepts of motion, development, formation, the actualization of the concept “potential” has transformed, enriched with new content and received a modern interpretation.

At the same time, we must keep in mind that contemporary globalization processes determine the new aspects of professional training of future professionals, who will have to work in the hard conditions of the interpenetration not only of scientific knowledges, advanced technologies, but the whole cultures. Therefore, only those who will have their own adequate potential in life in a globalized society are capable to find their place and realize their life potential, a new start in life. It should be understood as “the initial capacity of young people in social reproduction, that is, the cultural tradition and the material conditions of life, which are passed to them by previous generations and which they are called to recreate”. The potential of the individual has an objective orientation depending on the needs of the individual and values and is implemented in his activity. The theoretical importance and insufficient practical readiness of the topic open prospects for further study.

Key words: potential, concept, essence, the theoretical analysis, the personality, approaches, origins, identification.